

ПЕРСОНАЛІЇ

УДК 930(477)“19”

В. В. Гудзь

**ДЖЕЙМС МЕЙС ЯК ВЧЕНИЙ І ОСОБИСТІТЬ
ТА ЙОГО СТОСУНКИ ІЗ ВЛАДНИМИ КОЛАМИ**

Аналізується література про життя Джеймса Мейса, його відносини з владними колами та внесок вченого у дослідження голоду в Україні 1932–1933 років. Доводиться теза про те, що Мейс відіграв вирішальну роль у поширенні в світі історичної правди про геноцид українського народу і його наслідків для сучасної України.

Ключові слова: історик Джеймс Мейс, особистість і влада, голод 1933 р. в Україні, постгеноцидне суспільство.

У дослідженні ставиться мета проаналізувати основні віхи життєвого шляху і стосунків із владними колами всесвітньо відомого історика Джеймса Мейса та показати значення наукової спадщини вченого у доказовій базі визначення голоду 1933 року як геноциду України з тривалими наслідками. Вчений володів масштабністю мислення та гуманістичним світоглядом. За Мейсом: «Питання Голодомору є центральним питанням не лише історії України, воно має універсальне значення для всіх істориків світу, які вважають, що людство — це велика родина націй, народностей, етносів, що знищення або ослаблення будь-якого народу веде до кризових явищ в духовному, економічному, культурному житті всієї світової цивілізації» [1].

Звідси актуальність історіографії голоду в УРСР у 1932–1933 рр. і зокрема наукового доробку Дж. Мейса, який складає в ній велику частку. За нашими підрахунками, тільки у пам'ятному збірнику «День і вічність Джеймса Мейса» міститься 15 статей вченого за 1994–2003 роки і 106 колонок з газети, присвячених питанням геноциду і його наслідків у сучасному українському житті.

Разом з тим історіографічна база дослідження неординарної історичної постаті Дж. Мейса невелика і обмежена переважно спогадами. Спрямований огляд життя і доробку вченого з історії українського Голодомору здійснено в поодиноких публікаціях А. Сидорука, С. Кульчицького, В. Гудзя [2].

Народився Джеймс Ернест Мейс 18 лютого 1952 р. у Маскогі (штат Оклахома, США). Серед його предків були представники індіанського племені черокі, котрі 1835 року були переселені з корінних земель до Оклахоми [3, с. 9]. Загострене відчуття справедливості і співчуття до скривджених сформувалося у нього ще змалку.

У 1973 р. Джеймс продовжив навчання в університеті Мічигану. Тут юнак познайомився з професором Романом Шпорлюком, котрий зацікавив його історією України. 1981 року Дж. Мейс отримав ступінь доктора історичних наук, захистивши дисертацію на тему «Національний комунізм у Радянській Україні 1919–1933 рр.». Завдяки цій праці він став одним з основних американських спеціалістів з історії СРСР та Східної Європи.

В інтерв'ю дружини вченого, Наталії Дзюбенко наголошується, що «Джеймс ніколи не міг позбутися глибокого здивування і обурення: як так, на очах у цілого світу, в самому центрі Європи конав від голоду багатомільйонний народ, а світ бачив це — і мовчав. Він не розумів, чому цивілізаційну катастрофу біблійного масштабу так довго і ретельно замовчували не лише в Україні, а й на Заході» [4].

Джеймс Мейс першим серед західних науковців кваліфікував голод в Україні 1933 р. як геноцид ще у 1982 році у доповіді на міжнародній конференції з Голокосту та геноциду в Тель-Авіві. Метою Голодомору, — заявив вчений, — «було знищення української нації як політичного фактору і суспільного організму» [5, с. 188].

Методологія наукового пошуку Мейса відзначається комплексним системним підходом до вивчення теми, логікою історичного аналізу, баченням перспективи: «Голокост як такий, в розумінні перших масових розстрілів євреїв 1941 року, почався в Україні. З 1933 року, через Голокост, Чорнобильську аварію і теперішню економічну кризу, якій не видно кінця... я не можу оговтатись від враження, що цю землю охопила трагедія біблій-

них масштабів» [3, с. 24]. Переймаючись болем української історії, історик влучно називає нашу Вітчизну «Земля на крові».

У результаті голодоморів 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр., репресій 1937–1938 рр., депортацій 1940-х років українська етнічна і культурна складова в Україні кардинально зменшилася. В Україні, особливо найбільш зросійщеній та урбанізованій — Південно-Східній, — утворилася переважно територіальна, номенклатурна «еліта». Трикутник: номенклатурники — цеховики (бізнес) — кримінальні структури — ось Мейсова модель посткомуністичної української економіки. «Трагедія незалежної України у тому, що домінантною силою стала не національна, але територіальна еліта, представники якої зберігають всі звички традиційної номенклатури, такі, як: думай одне, кажи друге і зроби третє». Вони «...завжди можуть використовувати інші сторони трикутника, щоб задушити більш продуктивних конкурентів, і через те ми бідні» [6]. Заклики такої «еліти» до злагоди і стабільності не мають природного для європейських країн національно-державницького ґрунту. «І поки така ситуація залишається — застерігає Дж. Мейс — ці фрази про європейський вибір України залишаються просто балаканиною...» [6].

За критеріями етнополітичної лояльності вчений навів такий розподіл українського суспільства: 20–25 % — «совків», приблизно стільки ж щирих українців, які мають до України почуття, подібні до тих, що їх мають більшість французів — до Франції чи поляків — до Польщі, а решта — без будь-якої етнополітичної самоідентифікації. Вченому було боляче за упослідження українського народу — «ваші мертві покликали мене» [6] — він турбується про майбутнє живих, які мають винести історичні уроки з трагічного минулого та впровадити ідею «громадянського суспільства».

Суспільній консолідації і міжнародному визнанню геноциду 1933 р. були присвячені і останні його роки життя в Україні. Чесна і гуманна людина, справжній інтелігент, Дж. Мейс відчував чужу біду як власну і діяв по совісті, незважаючи на політичну кон'юнктуру, і жертвуючи кар'єрою. «Проблеми почалися внаслідок мого рішення в 1981 році прийняти запрошення досліджувати Голодомор в рамках проекту при Гарвардському інституті українських досліджень» [3, с. 23].

Після завершення роботи комісії з дослідження голоду Конгресу США, яка визнала геноцид українського народу, ситуація з працевлаштуванням Мейса на Батьківщині ще погіршилася. Доктора наук, професора піддавали обструкції, не приймали на роботу. Історична правда колола очі проросійським науковим і політичним колам США, які шукали зближення з посткомуністичною Росією. «В Америці в силу багатьох обставин його конфлікт із російськоцентричним науковим середовищем був закономірним і неминучим. Джеймс завжди повторював, що не лише російська, а й американська демократія закінчується там, де починається українське питання», — свідчить Н. Дзюбенко [4].

Приїхавши в Україну у 1993 р., Дж. Мейс спочатку влаштувався «науковим співробітником-спостерігачем» Інституту національних відносин і політології НАН України, звідки його невдовзі вижили колишні «советологи». Влада, як і наближені до неї наукові кола, сприймали його як дисидента. Але все ж у 1995–2004 роках Мейс працював професором політології Національного університету «Києво-Могилянська академія», заступником редактора часопису «Політична думка» (1994–2004), вів колонку в газеті, виступав на конференціях, зібраннях, дошукуючись правди і співчуття до України. Його статті викликали все більший резонанс у світі. Журналісти «Голосу Америки» визнавали, що починали свій робочий день із прочитання колонок Мейса у газеті «День». Як помітила його дружина, для Джеймса донесення правди про геноцид українців було не професією, а місією: «Джеймс детально розписав причини і наслідки, політику і технологію Голодомору, винуватців і командирів Великого голоду. Він назвав це явище геноцидом, а українське суспільство — постгеноцидним. Саме з цієї дефініції він виводив усі економічні і політичні патології українського суспільства» [7, с. 416–417].

У цьому формулюванні — діагноз нинішнього стану суспільства і квінтесенція засобів його лікування, серед яких чільне місце займає історична пам'ять. Попри труднощі і матеріальні нестатки жертвна праця Дж. Мейса не пропала марно «Бо повільно, зі скрипом, але колесо таки повернулося, до української громадськості починало доходити, що ось тут, тепер, сьогодні живе в Україні людина непересічна, неординарна, що за ним визначна робота, і що для України висновки Комісії Мейса

були тим самим, якщо не більшим, ніж визнання факту Пакту Молотова — Ріббентропа для країн Прибалтики» [7, с. 421].

Дж. Мейс прожив лише 52 роки, не доживши до ухвалення 2006 року Верховною Радою закону про Голодомор, де цей злочин комуністичного режиму кваліфікується як геноцид українського народу, й наступного відступу від такої оцінки президента у квітні 2010 року у Страсбурзі.

Але він встиг внести найвагомий науковий вклад серед зарубіжних дослідників у вивчення історії голоду 1932–1933 років в Україні. Вчений встановив вирішальне значення сталінської антиукраїнської політики як спрямованого геноциду народу. Він вперше зафіксував показання 210 свідків голоду, вперше обґрунтував термін Голодомор в означенні геноциду, добившись його офіційного визнання Комісією Конгресу США. Саме Мейс вперше осягнув зв'язок трагедії 1933 р. із станом сучасного українського суспільства, яке він назвав постгеноцидним, цим самим вплинувши на переосмислення всієї історії ХХ століття. Як інтелігент і патріот України, яку він називав «наша країна», Мейс жертвував собою, щоб українці набули історичної пам'яті, осягнули Шевченковий зв'язок із «мертвими, і живими, і ненародженими», без якого не буває нації.

За спогадами дружини «...Джеймс на очах вигорав від пекучої тривоги ...«Як вправно вони заговорюють Україну». Це він про політиків, які так багато обіцяли, так талановито промовляли. «І ніхто, — щораз повторював Джеймс, — ніхто не говорить правди». Що Україна на межі, що час для розхитування закінчився, що час збирати каміння, що час займатись державним будівництвом» [7]. Чесний вчений був для таких життям він кидав ім цей докір в обличчя.

Отже життя і жертвна праця Джеймса Мейса задля справедливості, наукової істини та історичної пам'яті народу — гідний приклад Інтелігента, який залишився самодостатнім у стосунках з владою і безкомпромісним із своєю совістю. Цей приклад потребує подальшого дослідження. Нам, українській спільноті, потрібно збагнути сьогодні не лише інтелектуальну спадщину Мейса, а й морально-етичну. Адже надто багато у суспільстві цинізму і аморальності, особливо у владі.

Тож як не погодитися із думкою Сергія Грабовського, лауреата премії імені Джеймса Мейса 2011 р.: «А це означає, що справа і спадщина Джеймса Мейса — це не щось академічне і вже віддалене від нас певною часовою дистанцією. Це — «больова точка» сьогодення. Це — наша справа. Не може суспільство жити за умов відсутності системи моральних координат, без розмежування добра і зла, без крапок над «і» в розумінні свого минулого. Бо чи матиме воно в такому разі майбутнє?» [8].

Джерела та література

1. Мейс Д. Політичні причини голодомору в Україні (1932–1933 рр.) [Електронний ресурс] / Джеймс Мейс [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.poshuk-lviv.org.ua/book_holodomor33/holodomor33-mais.htm. — Назва з титулу екрану.
2. Сидорук А. Кульчицький і Мейс: два шляхи до історичної правди / Аркадій Сидорук // Дзеркало тижня. — 2007. — № 1, 13 січня; Сидорук А. Велич і трагедія Джеймса Мейса // Дзеркало тижня. — 2012. — № 6, 17 лютого; Кульчицький Станіслав. Джеймс Мейс — людина і вчений / С. В. Кульчицький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомчий збірник наукових праць: спеціальний (Голод 1932–1933 років — геноцид українського народу) / за ред. С. Кульчицького. — К.: Інститут історії України, 2008. — Вип. 18. — С. 9–28; Гудзь В. Геноцид українського народу 1932–1933 років в аргументації Джеймса Мейса / В. В. Гудзь // Materiały VII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Wykształcenie i nauka bez granic — 2011». 07–15 grudnia 2011 roku. Volume 15: Historia/ Politologia. Państwowy zarząd. — Przemysł: Nauka i studia, 2011. — 88 s.; Гудзь В. Джеймс Мейс про український геноцид 1933 року і його наслідки для сучасного суспільства // Українознавчий альманах. — К., 2013. — Вип. 11. — С. 24–27.
3. Мейс Е. Д. Автобіографія [факти і цінності: особистий інтелектуальний пошук] / Джеймс Мейс // День і вічність Джеймса Мейса / заг. ред. Лариси Івшиної. — К.: Вид. ЗАТ «Українська прес-група», 2005. — С. 9–24.
4. Конарева Л. «Ваші мертві вибрали мене...» / Лариса Конарева // Урядовий кур'єр. Щоденне видання центральних органів виконавчої влади України. — 2013. — 6 квітня.
5. Мейс Д. Штучний голод 1933 р. в радянській Україні: що сталося і чому? / Джеймс Мейс // Український історичний журнал. — 2007. — № 1. — С. 188–200.
6. Мейс Д. Спадщина Голодомору: Україна як постгеноцидне суспільство / Джеймс Мейс // День. Щоденна українська газета. — 2003. — 12 лютого.

7. Дзюбенко-Мейс Н. День холодного сонця / Наталія Дзюбенко-Мейс // День і вічність Джеймса Мейса / заг. ред. Л. Івшиної. — К.: Вид. ЗАТ «Українська прес-група», 2005. — С. 414–426.
8. Грабовський С. «Це — наша справа»: Людина високої думки / Сергій Грабовський // День. Щоденна українська газета. — 2012. — № 28, 17 лютого.

Анотації

Гудзь В. В. Джеймс Мейс как ученый и личность и его отношения с властными кругами.

Анализируется литература о жизни Джеймса Мейса, его отношения с властными кругами и вклад ученого в исследование голода в Украине 1932–1933 годов. Доказывается тезис о том, что Мейс сыграл решающую роль в распространении в мире исторической правды о геноциде украинского народа и его последствий для современной Украины.

Ключевые слова: историк Джеймс Мейс, личность и власть, голод 1933 г. в Украине, постгеноцидное общество.

Gudz V. V. Mace as a scientist and personality and his relationship with governmental circles.

The literature about Mace's life, his relationship with governmental circles and his contribution to the study of famine (1932–1933) in Ukraine is analyzed. It is proved that Mace played the leading role in spreading of historical truth about the genocide of Ukrainian people and its consequences for modern Ukraine.

Key words: historian James Mace, personality and power, famine in Ukraine in 1933, post-genocidal society.

Надійшла до редакції 20 жовтня 2013 р.

УДК 929Станко:3784(477.74-21):069

Л. М. Іваніченко

УЧАСТЬ В. Н. СТАНКО У СТВОРЕННІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЛАБОРАТОРІЇ АРХЕОЛОГІЇ ТА ЕТНОЛОГІЇ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ ОНУ ім. І. І. МЕЧНИКОВА

У статті досліджується питання про внесок відомого вітчизняного археолога В. Н. Станко в організацію і діяльність наукової лабораторії при кафедрі археології та етнології України Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Аналізуються основні напрями її діяльності і оцінюється її роль на основі історичних досліджень вчених університету та архівних джерел.

Ключові слова: Станко В. Н., лабораторія, Північно-Західне Причорномор'я, палеолітична колекція, Причорноморська археологічна експедиція, поселення Анетівка, археологічні та етнологічні розвідки.

Здобутки в археології, етнології та історії Володимира Никифоровича Станко поповнили вітчизняну та світову наукову скарбницю, а створені ним наукові і освітянські структури і нині успішно працюють на підготовку дослідницьких і педагогічних кадрів незалежної України. Вчений всесвітньо відомий археолог, історик, етнолог, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, дійсний член Російської академії природничих наук. Володимир Станко тривалий час був деканом історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, головою вченої ради факультету та спецради з захисту докторських і кандидатських дисертацій при університеті та керівником міжнародних проектів. Діяльність В. Н. Станко в організації науки втілювалася у різних напрямках. Один з них — створення наукових лабораторій при університетах, де він працював. Першу він створив при кафедрі археології та етнології ОНУ, другу — при Інституті історії і права МДУ (МНУ) ім. В. О. Сухомлинського. Дана стаття присвячена ролі вченого у створенні, становленні та дослідницькій роботі наукової лабораторії в м. Одесі.

Лабораторія археології та етнології Степової України ОНУ ім. І. І. Мечникова була одним з центрів вивчення палеолі-